

TOXUNULMAZ MÜQƏDDƏSLƏR

Zahid Məhəmmədov mənə bir yazı verir:

- Budaq müəllim, təzə tərcümədir, maraqlı məqalədir, oxuyun, onun tərcüməsinə, eləcə də dilinə aid qeydlərinizi deyin. Bu, mənə kömək olar.

Bu söhbət Zahidlə mənə aramda çox olub. Mən onun ingilis dilindən Azərbaycan dilinə etdiyi axıcı, duzlu tərcümələrini diqqətlə oxumuş, məsləhətlərimi vermişəm.

Burada həm Zahid udub (tərcümə etdiyi məqalələrdə olan termin və ya ifadə xətalərini düzəltməklə), həm də bir elmi işçi kimi mənə udmuşam - ingilis dilində çap olunmuş təpəzə məqalələri oxumaqla, məzmunlu elmi informasiya almaqla. Bu məqalələrin Azərbaycan dilində ilk oxucularından biri kimi ürkədən şadam ki, onlar geniş oxucu kütləsinə çatdırılır.

"Toxunulmaz müqəddəslər" toplusunun xoşagələnlər əsas cəhətləri onun mövzu orijinallığında, oynaq və şirin elmi-kütləvi dildə yazılmasında, mövzu müxtəlifliyində və aktuallığında.

Kitabda, əsasən, heyvanat aləmindən (balıqlardan, sürünənlərdən, quşlardan və məməlilərdən), bəzi heyvanların zəlzələlərə həssaslıq imkanlarından danışılır.

Heyvanlar Yer kürəsinin canlı sərvətidir. Hər bir təbii ərazi kompleksi daxilində ancaq ona məxsus yem ehtiyatı olduğu kimi, hər bir landşaft tipinin də yalnız özünəməxsus heyvanat aləmi vardır. Ona görə də isti, mülayim və soyuq iqlim qurşaqlarında yaşayan heyvanlar öz mövqələrinə görə bir-birindən fərqlənir. Elə heyvan növü vardır ki, onun haqqında heç bir elmi məlumat yoxdur və yaxud da çox məhduddur. Bu qəbildən olan bir qrup heyvan növü haqqında kitabda maraqlı elmi məlumatlar verilir. Yer kürəsi qurusunun nəhəngləri – fillər, burnu buynuzlu kərgədanlar, mehriban zürafələr, daha sonra acgöz canavarlar, Avstraliya qitəsinin rəmzinə çevrilmiş kenqurular haqqında nə qədər də maraqlı və heyrət doğuran məlumatlar var! Gecə quşlarının – yarasa-ların həyatından danışan məqalədə maraqlı doğurur. Kitabda elə heyvan növləri haqqında söhbət gedir ki, onlar Azərbaycanlı oxuculara bəlkə də heç məlum deyildir. Məsələn, qəribə armadillər və ya xallı sfinkslər...

Quruda yaşayan heyvanların ən irisi fildir. Onların bəzilərinin çəkisi 6 tona qədər olur. Ona görə də xalq arasında "dəvədən böyüklü fil var" kimi atalar sözü yaranmışdır. Filləri kütləvi qırğına gətirib çıxaran ancaq və ancaq onların şirmayı dişləridir. Fil dişləri əldə etmək, dünya bazarında baha qiymətə satmaq xatirinə dişlərinə qədər silahlanmış quldur dəstələri istər qoruqlarda, istərsə də açıq təbiətdə filləri kütləvi halda qırırlar.

Fillərin üstündə hərbcilər müharibə aparmışlar. Fillərdən minik

və yük daşımaq üçün istifadə edilir. Fil ənənəvi bayramların açılışında ön cərgədə gedir. İndi fillərin diş sümüyündən bəzək şeyləri düzəldilir, gönü baha qiymətə satılır. Ona görə də hazırda iki qitədə - Afrikada da, Asiyada da fillərin kütləvi qırğını davam etdirilir. Təbiətin nəhəng, güclü və ağıllı incilərindən birini - filləri qorumaq vaxtı çoxdan çatmışdır.

Eleanor E. Storrs ömrünün 18 ilindən çoxunu məməlilər sinfinə məxsus olan, gecə həyat sürən, əsasən yapışqanlı dilləri ilə qarışqa yeyən doqquzquşaqı armadilləri öyrənməyə sərf etmişdir. Əsasən Qərbi yarımkürəsinin mərkəzi hissəsində (Argentinanın şimalı ilə ABŞ-ın cənubu arasında) yaşayan armadillər haqqında verilmiş elmi məlumat çox qiymətlidir. Təbii təbiətdə hələ çarəsi tapılmayan cüzm xəstəliyinin müalicəsinə açılan çıxışın başlanğıcı armadillərlə bağlıdır.

Bir dəfə Respublika xəstəxanasına ehtiyatsızlıq üzündən gürzə çalmış ata və oğul gətirirlər. Xəstəxanada isə ancaq bir flakon dərman olur. Aptek işçiləri başqa apteklərə aramsız zəng çalıb, ikinci dərmanı axtarıb tapana qədər onlardan bir nəfərə iynə vurmaq lazım olduğunu eşidəndə ata demişdi ki, mən günümü görmüş, ömrümü sürmüşəm. İynəni oğluma vurun, tez onu xilas edin! Oğul isə öz növbəsində demişdi: "Bizim ailədə altı nəfər övlad var. Qoy onlardan biri də olmasın. Qardaş və bacılarıma ata nəfəsi, ata qayğısı lazımdır. Yalvarıram, atamı xilas edin!" Dərmanın ikincisi tapılana qədər ata və oğul yeganə iynəni vurdurmaqdan qəti imtina etdilər. Həkimlərin inadı və qayğısı nəticəsində həm ata, həm də oğul gürzə zəhərindən xilas edildilər...

Atalar demişdi: "İlanın ağına da

lənət, qarasına da". "İlanı görənlər lənət, görüb öldürməyənlər lənət, öldürüb basdırmayana lənət". İndi alimlər həyatı dəlillərlə sübut ediblər ki, ilana lənət oxumaq lazım deyil, onları bəsləmək, onlardan faydalanmaq nəinki lazımdır, həətə çox vacibdir. İlanları kütləvi şəkildə öldürməyi təbliğ etmək, məcə, qəbahətdir. Azərbaycanın aran yerlərində gürzə çox geniş yayılmışdır. Suvarma əkinçiliyinin genişlənməsi, təbii ehtiyatlardan istifadə, yaşayış məntəqələrinin artması, torpağın şumlanması, təbii bitkilərin yox olması gürzənin coğrafi yayılmasını kəskin məhdudlaşdırmışdır. Sayı da xeyli azalmışdır. Odur ki, ilanlara, o cümlədən də gürzələrə qayğı artmalıdır. Onları görəndə öldürməkdən çəkinmək lazımdır. Abşeron yarımadasında, Zirə kəndi yaxınlığında təşkil edilmiş məntəqədə gürzə zəhəri alınır. İlan zəhərindən yüksək keyfiyyətli və qiymətli dərmanlar hazırlanır. Bir sözlə, ilanın ağına da, qarasına da qayğı bəsləmək lazımdır.

Kəndli canavarın, canavarsa kəndlini düşmənidir: qoyunları kütləvi boğan, danaları parçalayan, qaramalın qarnını yırtan canavardır. Onlar xidməti vaxtı sürü ilə gəzdiklərindən daha təhlükəlidir. Uzun müddət yeməkdən məhrum olan ac canavar insana hərisləşdiyindən adamcıl olur. Adamcıl canavar 1934-cü ilin yaz aylarının axırında Naxçıvan MR-in indiki Şərur rayonunun Xanlıqlar kəndində Yediyar oğlu Rəhimin 12 yaşlı qızını gecə damın üstündə yatmış adamların arasından oğurlayıb aparmış, pambıq tarlasında yemişdir...

Canavardan qorunmaq üçün heyvanların öz müdafiə yolları vardır: qaramallar arxa-arxaya çevirib buynuzları ilə özlərini canavarların hücumundan qoruyurlar.

Qaramal bir neçə addım irəli atılıb, buynuzu ilə onu qovur, sonra tez geri çəkilib yenidən bir-birinə arxa söykəyirlər. Dəvələr canavara qarşı çox amansızdır: onlar canavarı təkliklə vurur, ağız ilə tutmağa çalışır. Dəvə səs çıxaranda canavarlar qaçıb dağılır. Buna baxmayaraq, çox çevik, güclü və hiyləgər canavarlar bir anlığa imkan tapan kimi onları parçalayır. Bir dəfə bir canavar qışda Ermənistanın Zəngibasar (indiki Masis) rayonunun Böyük Çobankərə kəndində qoyun saxlanan pəyənin bacısından içəri düşmüş, oradakı qoyunların hamısını qırmış və çıxıb qaçmağa yer tapa bilməmişdi. Səhər tezdən çobanla canavar pəyədə qarşılaşmışlar...

Xidməti vaxtı dəvədə gedən bir nəfər 5 kilometr məsafədə onu aramsız izləyən üç canavardan dəvənin təpiyi, onları gəmirməyə səy göstərməsindən başqa, uzun kəndiri dəvənin belindən sallayıb tərptəməsinin köməyi ilə xilas olmuşdu. Canavar ilandan çox qorxur. Onlar yuxarıdan sallanan kəndiri də ilan hesab etmişlər. Onu da deyək ki, canavarlardan biri dəvənin qabağı ilə gedir, dal ayaqları ilə təzə yağmış qarı sovrur, havada tünlük yaratmaqla ov obyektini çaşdırmağa, o birilərin hücumunu asanlaşdırmağa çalışmış.

Kitabda lələkli qanadlılara - quşlara da yer verilmişdir. Burada əfsanəyə çevrilmiş bayquşlardan söhbət açılır. Bayquşlar Azərbaycanda da yaşayır. Onlara bəzən müdriklik rəmzi kimi baxırlar. Çox hallarda isə bayquş bədbəxtlik əlaməti sayılır. Elə güman edirlər ki, bayquş hara qonarsa, orada bədbəxtlik baş verəcəkdir. Odur ki, adamlar təşvişə düşür, bayquşun qonduğu yerə duz-çörək qoyanlar da olur. Onlar bayquşa çatdırmaq istəyirlər

ki, biz sənin dostunuq, bizi bədbəxt etmə, bizə rəhmin gəlsin. Qarğışlar içərisində "Evinde bayquşlar ulasın" ifadəsi də vardır. Bunlar xalq arasında bayquşa etibarsızlıq yaradır, ona nifrət hissi oyadır. Bir bioloji varlıq kimi bayquşların həyatı ilə yaxından tanış olduqda ona qarşı olan pis niyyətlər dərhal silinib gedir. Eyni zamanda, azərbaycanlılar arasında bayquşu öldürmək və həətə ona daş atmaq belə günah sayılır. Bir quşa iki, bir-birinə zidd münasibət bəslənilsə də, sonuncusu bayquşun xeyrinə, istər-istəməz onun qorunmasına gətirib çıxarır. Əslində, bayquş faydalı quşdur. Onun əsas yemi siçanlardır. Alimlər müəyyən etmişlər ki, bir bayquş sutka ərzində xeyli siçan yeyir. Deməli, bayquş təbiətdə sanitariya rolunu oynamaqla biz insanları vəba kimi yoluxucu xəstəliklərdən qoruyur. Gözləri tərptəmədiyindən başını 270° fırlaya bilən və qaranlıqda insandan 450 dəfə yaxşı gören bayquşlara həsr olunmuş məqalə maraqlı doğurur.

...1939-cu ilin oktyabr ayı idi. Bir gün axşamüstü naxır çöldən qayıdanda Ermənistanın Eçmiədzin rayonunun Böyük Çobankərə kəndində zəlzələdən güclü təkan yarandı. Yer ayağımızın altından qaçdı. Qaramallar böyürə-böyürə müxtəlif istiqamətdə dağılırdı, itlər zingildəy-zingildəy kənddən çıxıb harasa yön aldı... Toyuq-cücenin qaqqılıtsından qulaq tutulurdu. Uşaq qışqırtısı, böyüklərin hay-küyü, heyvanların tükürpərdən səsləri kənddə qəribə səs landşaftı yaratmışdı. Sonralar məlum oldu ki, kənddə 7 ballıq gücü olan bu zəlzələnin ocağı Türkiyənin şərqi hissəsində imiş və orada on minlərlə adam ölmüş, çoxlu yaşayış məntəqələri dağılmışdı. Zəlzələ bir aya yaxın davam etdi. Qəribə-

dir, itlər həyəətə yaxın gəlmir, küllüklərdə yatırdılar. Elmdən məlumdur ki, küllükdə zəlzələdən yaranan təkanın gücü qismən az hiss olunur. Gördüyümüz kimi, kənddə baş verən zəlzələ heyvanlar aləmi arasında xüsusi dəhşət, təşviş və səs-küy yaratdı. Deməli, heyvanlar zəlzələyə laqeyd deyildir. Onlar bu təbii fəlakətdən lərzəyə düşür, heyvanların bir qismi zəlzələ baş verənə qədər də zəlzələnin yaranacağını hiss edirlər. "Heyvanlar zəlzələləri öncədən xəbər verə bilermi?" adlı məqalə məhz bu məsələlərə həsr olunmuşdur.

Kitabda oxucular heyvanların ekologiyası, həyat tərzi, biologiya və morfologiyası haqqında da maraqlı məlumatlar alacaqlar. Kitaba daxil edilmiş məqalələr sadə, obrazlı dildə yazıldığından, yeni, elmi faktlarla zəngin olduğundan böyük maraqlı doğuracaqdır. Bu topluda mövzu müxtəlifliyinə rast gəlinərsə də, onlar məqsədyönlü olub — təbiətin ayrı-ayrı komponentlərini dərk etmək, sirlərinə vəqif olmaq, onların qorunmasının daha səmərəli və təcili təşkil məsələlərinə həsr edilmişdir.

Onu da qeyd edək ki, kitabda verilmiş əsərlərin böyük əksəriyyəti elmdə yeni söz demək arzusu ilə alovlanan cəsur alimlərin uzun müddət ərzində müşahidəsinin, alim inadının gərgin, çox hallarda təhlükəli əməyinin səmərəsidir. Ona görə də kitab birnəfəsə oxunur.

Zahid Məhəmməd oğlu Əhmədovun böyük istəklə tərcümə və tərtib etdiyi "Toxunulmaz müqəddəslər" kitabı bu səpkidə Azərbaycan dilində atılan ilk addımdır. Ümid edirik ki, kitab oxucuların rəğbətini qazanacaqdır.